

KOMMISSIONEN MOD TYSKLAND

DOMSTOLENS DOM (Anden Afdeling)

10. januar 2006 *

I sag C-98/03,

angående et traktatbrudssøgsmaal i henhold til artikel 226 EF, anlagt den 28. februar 2003,

Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved U. Wölker, som befuldmægtiget, og med valgt adresse i Luxembourg,

sagsøger,

mod

Forbundsrepublikken Tyskland ved M. Lumma og C. Schulze-Bahr, som befuldmægtigede,

sagsøgt,

har

* Processprog: tysk.

DOMSTOLEN (Anden Afdeling)

sammensat af afdelingsformanden, C.W.A. Timmermans, og dommerne C. Gulmann (refererende dommer), R. Silva de Lapuerta, P. Kūris og G. Arestis,

generaladvokat: A. Tizzano

justitssekretær: ekspeditionssekretær M. Ferreira,

på grundlag af den skriftlige forhandling og efter retsmødet den 14. juli 2005,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 24. november 2005,

afsagt følgende

Dom

- 1 I sin stævning har Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber nedlagt påstand om, at det fastslås, at Forbundsrepublikken Tyskland har tilsidesat sine forpligtelser i henhold til artikel 6, stk. 3 og 4, samt artikel 12, 13 og 16 i Rådets direktiv 92/43/EØF af 21. maj 1992 om bevaring af naturtyper samt vilde dyr og planter (EFT L 206, s. 7, herefter »direktivet«), idet den

— for så vidt angår bestemte projekter, der gennemføres uden for særlige bevaringsområder (herefter »SBO«), som omhandlet i direktivets artikel 4, stk. 1, ikke kræver, at der i overensstemmelse med direktivets artikel 6, stk. 3 og

KOMMISSIONEN MOD TYSKLAND

4, skal foretages en obligatorisk vurdering med hensyn til deres virkninger på lokaliteten, uanset om disse projekter kan påvirke et SBO væsentligt

- tillader udledning i et SBO uafhængigt af, om denne udledning kan påvirke dette område væsentligt

- undtager visse ikke-forsætlige former for påvirkning af beskyttede dyrearter fra anvendelsesområdet for bestemmelserne om beskyttelse af dyrearter

- undlader at sikre overholdelse af betingelserne for undtagelse i direktivets artikel 16 for så vidt angår visse aktiviteter, der er forenelige med beskyttelsen af et område

- opretholder bestemmelser om anvendelsen af plantebeskyttelsesmidler, der ikke i tilstrækkelig grad tilgodeser hensynet til artsbeskyttelse

- ikke har notificeret bestemmelser om regulering af fiskeriet og/eller ikke har vedtaget tilstrækkelige bestemmelser herom.

Retsforskrifter

Fællesskabsretten

- 2 Direktivet har som anført i artikel 2, stk. 1, til formål at »bidrage til at sikre den biologiske diversitet ved at bevare naturtyperne samt de vilde dyr og planter inden for det af medlemsstaternes område i Europa, hvor traktaten finder anvendelse«.
- 3 I direktivets artikel 4 er der fastsat en fremgangsmåde for udpegningen af de lokaliteter, hvor de arter og naturtyper, der er beskyttede efter direktivet i kraft af deres status som SBO, findes.
- 4 I tiende betragtning til direktivet anføres det, at »alle planer eller projekter, der kan påvirke bevaringsmålsætningen for en sådan lokalitet væsentligt, som er udpeget eller i fremtiden vil blive det, må tages op til passende vurdering«. Denne betragtning udmøntes i direktivets artikel 6, stk. 3, der henviser til stk. 4. De nævnte bestemmelser har følgende ordlyd:

»3. Alle planer eller projekter, der ikke er direkte forbundet med eller nødvendige for lokalitetens forvaltning, men som i sig selv eller i forbindelse med andre planer og

projekter kan påvirke en sådan lokalitet væsentligt, vurderes med hensyn til deres virkninger på lokaliteten under hensyn til bevaringsmålsætningerne for denne. På baggrund af konklusionerne af vurderingen af virkningerne på lokaliteten, og med forbehold af stk. 4, giver de kompetente nationale myndigheder først deres tilslutning til en plan eller et projekt, når de har sikret sig, at den/det ikke skader lokalitetens integritet, og når de — hvis det anses for nødvendigt — har hørt offentligheden.

4. Hvis en plan eller et projekt, på trods af at virkningerne på lokaliteten vurderes negativt, alligevel skal gennemføres af bydende nødvendige hensyn til væsentlige samfundsinteresser, herunder af social eller økonomisk art, fordi der ikke findes nogen alternativ løsning, træffer medlemsstaten alle nødvendige kompensationsforanstaltninger for at sikre, at den globale sammenhæng i Natura 2000 beskyttes. Medlemsstaten underretter Kommissionen om, hvilke kompensationsforanstaltninger der træffes.

Hvis der er tale om en lokalitet med en prioriteret naturtype og/eller en prioriteret art, kan der alene henvises til hensynet til menneskers sundhed og den offentlige sikkerhed eller væsentlige gavnlige virkninger på miljøet, eller, efter udtalelse fra Kommissionen, andre bydende nødvendige hensyn til væsentlige samfundsinteresser.«

5 Direktivets artikel 12, stk. 1, har følgende ordlyd:

»1. Medlemsstaterne træffer de nødvendige foranstaltninger til at indføre en streng beskyttelsesordning i det naturlige udbredelsesområde for de dyrearter, der er nævnt i bilag IV, litra a), med forbud mod:

a) alle former for forsætlig indfangning eller drab af enheder af disse arter i naturen

- b) forsætlig forstyrrelse af disse arter, i særdeleshed i perioder, hvor dyrene yngler, udviser yngelpleje, overvintrer eller vandrer

- c) forsætlig ødelæggelse eller indsamling af æg i naturen

- d) beskadigelse eller ødelæggelse af yngle- eller rasteområder.«

6 Direktivets artikel 13 bestemmer:

»1. Medlemsstaterne træffer de nødvendige foranstaltninger for at indføre en streng beskyttelsesordning for de plantearter, der er nævnt i bilag IV, litra b), med forbud mod:

- a) forsætlig plukning, indsamling, afskæring, oprivning med rod eller ødelæggelse af disse vildtvoksende planter i naturen

- b) opbevaring, transport, salg af eller bytte med og udbud til salg eller bytte af enheder af disse arter, der er indsamlet i naturen, med undtagelse af dem, der lovligt er indsamlet inden dette direktivs iværksættelse.

2. Forbuddene i stk. 1, litra a) og b), gælder for alle livsstadier for de planter, der er omfattet af denne artikel.«

7 Direktivets artikel 16, stk. 1, har følgende ordlyd:

»Hvis der ikke findes nogen anden brugbar løsning, og fravigelsen ikke hindrer opretholdelse af den pågældende bestands bevaringsstatus i dens naturlige udbredelsesområde, kan medlemsstaterne fravige bestemmelserne i artikel 12, 13, 14 og 15, litra a) og b):

- a) for at beskytte vilde dyr og planter og bevare naturtyperne

- b) for at forhindre alvorlig skade navnlig på afgrøder, besætning, skove, fiskeri, vand og andre former for ejendom

- c) af hensyn til den offentlige sundhed og sikkerhed eller af andre bydende nødvendige hensyn til væsentlige samfundsinteresser, herunder af social og økonomisk art, og hensyn til væsentlige gavnlige virkninger på miljøet

- d) med henblik på forskning og undervisning, genopretning af en bestand, genudsætning af disse arter og opdræt med henblik herpå, herunder kunstig opformering af planter

- e) for under omhyggeligt kontrollerede betingelser selektivt og i begrænset omfang at tillade indsamling eller opbevaring af enheder af de arter, der er nævnt i bilag IV, i et antal, der er begrænset og specificeret af de kompetente nationale myndigheder.«

Den nationale lovgivning

- 8 Forbundsrepublikken Tyskland har bl.a. gennemført direktivet ved forbundsloven om naturbeskyttelse og landskabspleje af 21. september 1998 (Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege, BGBl. 1998 I, s. 2995, herefter »BNatSchG 1998«).

- 9 Denne lov er efterfølgende blevet ophævet og erstattet af forbundsloven om naturbeskyttelse og landskabspleje af 25. marts 2002 (Gesetz über Naturschutz und der Landschaftspflege, BGBl. 2002 I, s. 1193, (»herefter BNatSchG 2002«)).

- 10 Ved § 34, stk. 1, i BNatSchG 2002 er den i direktivets artikel 6, stk. 3, første punktum, omhandlede forpligtelse til at underkaste projekter en vurdering af deres virkninger på de beskyttede lokaliteter i direktivets forstand blevet gennemført i den tyske retsorden.

11 I § 10, stk. 1, punkt 11, i BNatSchG 2002 defineres begrebet »projekt i lovens forstand« således:

- »a) projekter og foranstaltninger, der skal gennemføres inden for en lokalitet af fællesskabsbetydning eller inden for et europæisk fuglebeskyttelsesområde, for så vidt som de er betinget af en forvaltningsakt eller af en anmeldelse til en myndighed eller udføres af en sådan myndighed

- b) indgreb i naturen og landskabet som omhandlet i § 18, for så vidt som de er betinget af en forvaltningsakt eller af en anmeldelse til en myndighed eller udføres af en myndighed

- c) anlæg, der er betinget af, at der meddeles tilladelse efter forbundsloven om forureningsbekæmpelse, samt vandforbrug, der er betinget af en tilladelse eller en godkendelse i medfør af vandforvaltningsloven

i det omfang disse i sig selv eller i forbindelse med andre projekter eller planer i væsentlig grad kan skade en lokalitet af fællesskabsbetydning eller et europæisk fuglebeskyttelsesområde [...]«

12 § 18 i BNatSchG 2002 bestemmer:

»1. Indgreb i naturen og landskabet i denne lovs forstand er ændringer i afgrænsningen eller anvendelsen af grundarealerne eller ændringer i niveauet af det grundvand, der er i kontakt med det aktive jordlag, hvilke indgreb i betydelig grad kan forandre økosystemets eller landskabets kapacitet og funktion.

2. Anvendelsen af grundarealer inden for landbrugs-, skovbrugs- og fiskerisektoren har ikke karakter af indgreb, såfremt der tages hensyn til formålene med og principperne for naturbeskyttelse og bevaring af landskabet. Anvendelsen af grundarealer inden for land- og skovbrug samt fiskerisektoren er som udgangspunkt ikke i strid med de i stk. 1 nævnte formål og principper, hvis denne anvendelse opfylder betingelserne i § 5, stk. 4-6, og reglerne om god erhvervsskik, der fremgår af loven om land- og skovbrug samt fiskeri og af § 17, stk. 2, i forbundsloven om jordbeskyttelse«.

- 13 § 36 i BNatSchG 2002, der har overskriften »Atmosfæriske udledninger«, bestemmer:

»Hvis det må påregnes, at et anlæg, der er betinget af, at der meddeles tilladelse efter forbundsloven om forureningsbekæmpelse, giver anledning til udledninger, herunder i forbindelse med andre anlæg eller foranstaltninger, der inden for dette anlægs påvirkningsområde kan medføre en betydelig indvirkning på de hovedfaktorer, der er nødvendige for bevaring af en lokalitet af fællesskabsbetydning eller et europæisk fuglebeskyttelsesområde, og såfremt der ikke kan kompenseres for den skadelige indvirkning i medfør af § 19, stk. 2, gives tilladelsen ikke, medmindre betingelserne i § 34, stk. 3, sammenholdt med stk. 4, er opfyldt. § 34, stk. 1 og 5, gælder tilsvarende. Afgørelserne træffes i samråd med de myndigheder, der er kompetente på området for beskyttelse af naturen og landskaber.«

- 14 § 39, stk. 2, første punktum, i BNatSchG 2002, der har overskriften »Forholdet til anden lovgivning«, bestemmer:

»Bestemmelserne i lovgivningen om beskyttelse af planter, beskyttelse af dyr og beskyttelse mod kvægsygdomme samt lovgivningen om skovbrug, jagt og fiskeri berøres hverken af bestemmelserne i dette afsnit eller af de bestemmelser, der er vedtaget med hjemmel i og inden for rammerne af dette afsnit.«

- 15 Formålet med § 42, stk. 1 og 2, i BNatSchG 2002 er at gennemføre de forbud, der er fastsat i direktivets artikel 12 og 13.
- 16 § 43 i BNatSchG 2002, der har overskriften »Undtagelser«, bestemmer i stk. 4, at »[d]e forbud, der er fastsat i § 42, stk. 1 og 2, gælder ikke for aktiviteter, der indebærer anvendelse af jordarealer til landbrug, skovbrug og fiskeri, såfremt disse aktiviteter udføres i overensstemmelse med princippet om god erhvervsskik og opfylder de betingelser, der er fastsat i § 5, stk. 4-6, eller ved anvendelse af de produkter, der fremkommer som et resultat af disse aktiviteter. Forbuddene gælder heller ikke for aktiviteter, der iværksættes med henblik på at gennemføre et indgreb, som er tilladt i medfør af § 19, eller med henblik på at foretage en vurdering af indvirkningen på miljøet inden for rammerne af loven om VVM-vurderinger, eller endelig med henblik på at gennemføre en foranstaltning, der er tilladt i medfør af § 30, under forudsætning af, at dyr, herunder de områder, hvor de bygger rede, yngler, lever eller søger tilflugt, og planter, der er særligt beskyttede, ikke udsættes for forsætlig beskadigelse [...]«
- 17 Direktivet er endvidere blevet gennemført i Forbundsrepublikken Tyskland ved en række speciallove, bl.a. ved plantebeskyttelsesloven (Pflanzenschutzgesetz, BGBl. 1998 I, s. 971, herefter »PflSchG«) af 14. maj 1998, hvis § 6, stk. 1, bestemmer:

»Plantebeskyttelsesmidler skal anvendes i overensstemmelse med god erhvervsskik. Anvendelsen er forbudt, hvis det må påregnes, at den får skadelige virkninger på menneskers helbred eller dyrs velfærd, på grundvandet, eller har andre væsentlige skadevirkninger, navnlig på balancen i naturen. Den kompetente myndighed kan beslutte at iværksætte foranstaltninger, der er nødvendige for at opfylde de krav, der er nævnt i dette stykkes første og andet punktum.«

Den administrative procedure

- 18 Den 10. april 2000 fremsendte Kommissionen en åbningskrivelse til Forbundsrepublikken Tyskland, hvori den opfordrede den til at fremsætte sine bemærkninger vedrørende gennemførelsen af direktivets artikel 6, stk. 3 og 4, samt artikel 12, 13 og 16.
- 19 Efter at have gennemgået Forbundsrepublikken Tysklands svar af 11. august 2000 fremsatte Kommissionen den 25. juli 2001 en begrundet udtalelse, hvori den opfordrede denne medlemsstat til at træffe de nødvendige foranstaltninger med henblik på at efterkomme udtalelsen inden to måneder fra dens meddelelse.
- 20 I den begrundede udtalelse konkluderede Kommissionen, navnlig under henvisning til BNatSchG 1998, at Forbundsrepublikken Tyskland ikke havde truffet de nødvendige foranstaltninger til gennemførelse af de nævnte direktivbestemmelser.
- 21 Efter udløbet af fristen i den begrundede udtalelse har Forbundsrepublikken Tyskland i skrivelse af 21. november 2001 bestridt Kommissionens klagepunkter.
- 22 BNatSchG 2002 er efterfølgende trådt i kraft.
- 23 Det er på denne baggrund, at Kommissionen har besluttet at anlægge den foreliggende sag.

Formaliteten

- 24 Den tyske regering har indledningsvis påstået sagen afvist med den begrundelse, at Kommissionen ikke har taget tilstrækkeligt hensyn til alle de nye bestemmelser, der er blevet indført ved BNatSchG 2002, eller til andre specifikke nationale bestemmelser. Disse ændringer vil nemlig sikre, at de anfægtede tyske bestemmelser anvendes i overensstemmelse med direktivet.
- 25 I denne forbindelse bemærkes, at spørgsmålet om, hvorvidt Kommissionen har taget hensyn til visse ændringer i lovgivningen ved vurderingen af, om de tyske bestemmelser er forenelige med direktivet, vedrører sagens realitet og følgelig spørgsmålet om, hvorvidt søgsmålet er begrundet, og ikke formaliteten.
- 26 Det må endvidere fremhæves, at den omstændighed, at Kommissionen i sin stævning støtter sine anbringender på nogle af bestemmelserne i BNatSchG 2002, idet den angiver de tilsvarende gamle bestemmelser i BNatSchG 1998 i parentes, mens der i den begrundede udtalelse kun henvises til nævnte gamle bestemmelser, ikke kan medføre, at søgsmålet må afvises fra realitetsbehandling.
- 27 Det er ganske vist korrekt, at genstanden for en sag, der er anlagt i medfør af artikel 226 EF, er fastlagt under den administrative procedure, og at stævningen derfor ikke kan støttes på andre bestemmelser end dem, der er nævnt under denne procedure. Dette krav kan imidlertid ikke udstrækkes til, at der i alle tilfælde skal være fuldstændig overensstemmelse mellem de nationale bestemmelser, der er nævnt i den begrundede udtalelse, og dem, der er anført i stævningen. Når der er gennemført en lovændring mellem disse to led i proceduren, er det nemlig tilstrækkeligt, at den ordning, der er indført ved den omtvistede lovgivning under den administrative procedure, i sin helhed er blevet opretholdt ved de nye foranstaltninger, som medlemsstaten har vedtaget efter at den begrundede udtalelse

blev fremsat, og som anfægtes under sagen (dom af 22.9.2005, sag C-221/03, Kommissionen mod Belgien, Sml. I, s. 8307, præmis 38 og 39).

- 28 I det foreliggende tilfælde er de bestemmelser i BNatSchG 2002, som Kommissionen har henvist til i sin stævning, i det væsentlige helt identiske med de bestemmelser i BNatSchG 1998, som den kritiserede i den begrundede udtalelse.
- 29 Det følger heraf, at sagen må fremmes til realitetsbehandling.

Realiteten

- 30 Kommissionen har fremsat seks klagepunkter til støtte for sit søgsmål.

Første klagepunkt

Parternes argumenter

- 31 Kommissionen har foreholdt Forbundsrepublikken Tyskland, at den har foretaget en ufuldstændig gennemførelse af direktivets artikel 6, stk. 3 og 4, i national ret, for så vidt som definitionen af begrebet »projekt«, i § 10, stk. 1, punkt 11, litra b) og c), i BNatSchG 2002, der finder anvendelse på projekter, der udføres uden for SBO'er, er

for restriktiv og udelukker forpligtelsen til at vurdere virkningerne af visse indgreb og af andre aktiviteter, der kunne være skadelige for de beskyttede lokaliteter.

- 32 Hvad angår projekter som omhandlet i § 10, stk. 1, punkt 11, litra b), i BNatSchG 2002, har Kommissionen anført, at for så vidt som disse projekter kun omfatter indgreb i naturen og landskabet i den forstand, hvori dette udtryk er anvendt i lovens § 18, skal visse projekter, der kan påvirke beskyttede områder væsentligt, ikke underkastes en forudgående vurdering med hensyn til deres virkninger på lokaliteten i overensstemmelse med direktivets artikel 6, stk. 3 og 4. § 18, stk. 1, omfatter nemlig kun ændringer i afgrænsningen eller anvendelsen af grundarealerne, men tager ikke hensyn til andre aktiviteter eller foranstaltninger, der ikke er rettet mod en beskyttet lokalitets grundareal, heller ikke til dem, der ikke medfører nogen ændring heri, selv når de kan påvirke en sådan lokalitet væsentligt. Projektbegrebet i § 10, stk. 1, punkt 11, litra b), i BNatSchG 2002, der omhandler indgreb, der udføres uden for SBO'er, er faktisk snævrere end projektbegrebet i samme bestemmelses litra a), der omhandler projekter, der udføres inden for et SBO. I direktivets definition af foranstaltninger, der skal underkastes en vurdering med hensyn til deres virkninger, sondres der imidlertid ikke efter, om disse foranstaltninger gennemføres uden for eller inden for en beskyttet lokalitet.
- 33 Desuden fremgår det af § 18, stk. 2, i BNatSchG 2002, at begrebet »projekt« som omhandlet i samme lovs § 10, stk. 1, punkt 11, litra b), ikke omfatter anvendelsen af jordarealer til landbrug, skovbrug og fiskeri, når anvendelsen sker med respekt for formålene med og principperne for naturbeskyttelse og bevaring af landskabet.
- 34 Hvad angår den nævnte lovs § 10, stk. 1, punkt 11, litra c), har Kommissionen endvidere kritiseret den omstændighed, at definitionen af begrebet »projekt« er begrænset dels til anlæg, til hvilke der skal meddeles tilladelse i medfør af forbundsloven om forureningsbekæmpelse (Bundes-Immissionsschutzgesetz, herefter »BImSchG«), dels til vandforbrug, til hvilket der skal meddeles tilladelse, eller

som skal godkendes i medfør af vandforvaltningsloven (Wasserhaushaltsgesetz, herefter »WHG«). Anlæg og vandforbrug, der ikke er underlagt en sådan tilladelses- eller godkendelsesordning, er således ikke omfattet af forpligtelsen til at vurdere deres virkninger på lokaliteten i direktivets artikel 6, stk. 3, uanset om de kan påvirke de beskyttede lokaliteter væsentligt eller ej.

35 Den tyske regering har for det første gjort gældende, at Kommissionen fortolker begrebet »projekt« alt for vidt, for så vidt som den ikke accepterer nogen form for begrænsning i forpligtelsen til at vurdere de virkninger, som de i den tyske lovgivning omhandlede aktiviteter kunne have på lokaliteterne. Dette begreb bør fortolkes i lyset af den præcise definition i Rådets direktiv 85/337/EØF af 27. juni 1985 om vurdering af visse offentlige og private projekters indvirkning på miljøet (EFT L 175, s. 40).

36 Den nævnte regering har endvidere anført, at begrebet »indgreb« i § 18, stk. 1, i BNatSchG 2002 forudsætter, at der i hvert enkelt tilfælde skal ske en prøvelse i lyset af direktivets formål. I praksis begrænser § 18, stk. 1, således ikke begrebet »projekt« i direktivets forstand. Denne bestemmelse forudsætter ikke, at der er tale om en ændring i afgrænsningen eller anvendelsen af grundarealerne, men at der foreligger et indgreb, når en aktivitet har en indflydelse på grundarealerne, der får følgevirkninger for den beskyttede lokalitet.

37 Hvad angår den undtagelse, der er fastsat i § 18, stk. 2, i BNatSchG 2002, har den tyske regering gjort gældende, at denne bestemmelse ubetinget kræver, at der er blevet taget hensyn til formålene med og principperne om beskyttelse af naturen og bevaring af landskabet, før det antages, at anvendelsen af jordarealer til landbrug, skovbrug og fiskeri ikke udgør et projekt, der skal underkastes en vurdering med hensyn til dets virkninger.

- 38 Hvad endelig angår § 10, stk. 1, punkt 11, litra c), i BNatSchG 2002, har den tyske regering anført, at anlæg, til hvilke der ikke skal meddeles tilladelse, eller som ikke skal godkendes i medfør af BImSchG, selv skal opfylde nogle krav, der tager hensyn til direktivet. I denne lov stilles der navnlig krav om, at det kontrolleres, at der er opstillet hindringer for de skadelige virkninger på miljøet, som det teknologiske udviklingstrin gør det muligt at undgå, og at de virkninger, som teknologien ikke gør det muligt at undgå, reduceres til et minimum. Hvad angår vandforbrug, hvortil der ikke kræves godkendelse i medfør af WHG, har den tyske regering gjort gældende, at der er tale om et forbrug, der omfatter beskedne vandmængder, og som er foreneligt med Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2000/60/EF af 23. oktober 2000 om fastlæggelse af en ramme for Fællesskabets vandpolitiske foranstaltninger (EFT L 327, s. 1). Forbrug, der ikke kan få nogen væsentlig indvirkning på en vandmasses tilstand i henhold til direktiv 2000/60, og til hvilket der ikke skal meddeles tilladelse, kan ifølge den sagsøgte regering heller ikke påvirke nærliggende SBO'er væsentligt.

Domstolens bemærkninger

- 39 Det fremgår af direktivets artikel 6, stk. 3, første punktum, at alle planer eller projekter, der ikke er direkte forbundet med eller nødvendige for lokalitetens forvaltning, men som i sig selv eller i forbindelse med andre planer og projekter kan påvirke en sådan lokalitet væsentligt, skal vurderes med hensyn til deres virkninger på lokaliteten under hensyn til bevaringsmålsætningerne for denne.
- 40 Domstolen har allerede fastslået, at kravet om en vurdering med hensyn til en plan eller et projekts virkninger er betinget af, at der er en sandsynlighed eller en risiko for, at planen eller projektet påvirker den omhandlede lokalitet væsentligt. Navnlig henset til forsigtighedsprincippet foreligger der en sådan risiko, når det ikke på grundlag af objektive kriterier kan udelukkes, at nævnte plan eller projekt kan påvirke den omhandlede lokalitet væsentligt (jf. dom af 20.10.2005, sag C-6/04, Kommissionen mod Det Forenede Kongerige, Sml. I, s. 9017, præmis 54).

- 41 Den betingelse, som gælder for vurderingen af en plan eller et projekts virkninger på en bestemt lokalitet, som indebærer, at der i tilfælde af tvivl med hensyn til, hvorvidt der ikke foreligger væsentlige virkninger, skal foretages en sådan vurdering, giver følgelig ikke adgang til — således som det er tilfældet efter dels § 10, stk. 1, punkt 11, litra b), i BNatSchG 2002, sammenholdt med samme lovs § 18, dels § 10, stk. 1, punkt 11, litra c) — at undtage visse kategorier af projekter fra en sådan vurdering på grundlag af kriterier, der er uegnede til at sikre, at disse ikke kan påvirke de beskyttede lokaliteter væsentligt.
- 42 Det bemærkes, at § 10, stk. 1, punkt 11, litra b) og c), i BNatSchG 2002 undtager dels projekter, som består i indgreb i naturen og landskabet, og som ikke indebærer ændringer i udstrækningen eller anvendelsen af grundarealer eller ændringer i niveauet af det grundvand, der er i kontakt med det aktive jordlag, dels projekter, som vedrører anlæg eller vandforbrug, og som ikke er betinget af, at der meddeles tilladelse fra vurderingsforpligtelsen. Det fremgår imidlertid ikke, at disse kriterier for at unddrage sig vurderingsforpligtelsen kan sikre, at nævnte projekter konsekvent ikke kan påvirke de beskyttede lokaliteter væsentligt.
- 43 Hvad særligt angår de anlæg, til hvilke der ikke skal meddeles tilladelse efter BImSchG, gælder, at den omstændighed, at denne lov gør det obligatorisk at kontrollere, om der er opstillet hindringer for de skadelige virkninger på miljøet, som det teknologiske udviklingstrin gør det muligt at undgå, og at de virkninger, som teknologien ikke gør det muligt at undgå, reduceres til et minimum, ikke er tilstrækkelig til at sikre, at forpligtelsen i direktivets artikel 6, stk. 3, overholdes. Den kontrolforpligtelse, der er fastsat ved BImSchG, er nemlig under alle omstændigheder ikke egnet til at sikre, at et projekt vedrørende et sådant anlæg ikke skader den beskyttede lokalitets integritet. Navnlig forpligtelsen til at kontrollere, at de skadelige virkninger på miljøet, som det teknologiske udviklingstrin ikke gør det muligt at forhindre, reduceres til et minimum, garanterer ikke, at et sådant projekt ikke medfører en sådan skade.

- 44 For så vidt angår vandforbrug, der ikke er betinget af en tilladelse efter WHG, bemærkes, at den omstændighed, at der er tale om et forbrug, der omfatter beskedne vandmængder, ikke i sig selv kan udelukke, at visse tilfælde af vandforbrug kan påvirke en beskyttet lokalitet væsentligt. Selv hvis man antog, at et sådant vandforbrug ikke har væsentlig indvirkning på en vandmasses tilstand, følger det ikke heraf, at det heller ikke kan påvirke de nærliggende beskyttede områder væsentligt.
- 45 Henset til de ovenstående bemærkninger må det fastslås, at Forbundsrepublikken Tyskland ikke har foretaget en korrekt gennemførelse af direktivets artikel 6, stk. 3, i national ret for så vidt angår visse projekter, der gennemføres uden for SBO'er.

Andet klagepunkt

Parternes argumenter

- 46 Kommissionen har gjort gældende, at § 36 i BNatSchG 2002 ikke på korrekt vis har gennemført direktivets artikel 6, stk. 3 og 4, for så vidt som det kun er udelukket at meddele tilladelse til at drive anlæg, der forårsager udledninger, når det må påregnes, at disse anlæg i særlig grad påvirker et SBO, der er beliggende i det område, hvor disse anlæg drives.
- 47 Ifølge Kommissionen følger det heraf, at de atmosfæriske gener, der fremkaldes uden for et sådant område, derimod ikke tages i betragtning i strid med de nævnte direktivbestemmelser.

- 48 Den tyske regering har anført, at kontrollen med de atmosfæriske gener, der skyldes luft- eller støjforurening inden for et anlægs påvirkningsområde, skal udføres i hvert enkelt tilfælde, under hensyntagen til alle de lokale forhold samt til de forskellige forurenende stoffer, der udledes fra anlægget. I praksis meddeles der kun tilladelse til et projekt, der medfører atmosfæriske gener, såfremt projektet ikke har nogen skadelige virkninger på de værdier, som direktivet beskytter.

Domstolens bemærkninger

- 49 Det bemærkes, at for så vidt som det i henhold til § 36 i BNatSchG 2002 kun er udelukket at meddele tilladelse til drift af anlæg, der forårsager udledninger, såfremt disse anlæg må forventes særligt at påvirke en beskyttet lokalitet, der er beliggende inden for disse anlægs påvirkningsområde, kan der meddeles tilladelse til anlæg, hvis udledninger berører en beskyttet lokalitet, der er beliggende uden for et sådant område, uden at der tages hensyn til disse udledningers påvirkning af en sådan lokalitet.
- 50 I denne forbindelse må det fastslås, at den ordning, der er indført ved den tyske lovgivning, for så vidt som den omhandler udledninger inden for et påvirkningsområde, således som dette defineres i tekniske cirkulærer bl.a. på grundlag af generelle kriterier, der vedrører anlæggene, ikke er egnet til at sikre, at direktivets artikel 6, stk. 3 og 4, overholdes.
- 51 Når der ikke foreligger videnskabeligt begrundede kriterier — sådanne har den tyske regering imidlertid ikke henvist til — som ville gøre det muligt på forhånd at udelukke, at udledninger, der berører en beskyttet lokalitet uden for det pågældende anlægs påvirkningsområde, kan påvirke denne lokalitet væsentligt, kan den ordning, der er indført i national ret på dette område, under alle omstændigheder ikke garantere, at projekter eller planer vedrørende anlæg, der forårsager udledninger, som berører beskyttede lokaliteter uden for disse anlægs påvirkningsområde, ikke skader de berørte lokaliteters integritet i den forstand, hvori udtrykket er anvendt i direktivets artikel 6, stk. 3.

- 52 Det må følgelig fastslås, at direktivets artikel 6, stk. 3, ikke er blevet gennemført korrekt.

Tredje klagepunkt

- 53 Kommissionen har foreholdt Forbundsrepublikken Tyskland, at den ikke har gennemført forpligtelsen i direktivets artikel 12, stk. 1, litra d), til at træffe de nødvendige foranstaltninger til at indføre en streng beskyttelsesordning for visse dyrearter med forbud mod beskadigelse eller ødelæggelse af yngle- eller rasteområder, korrekt. Ifølge Kommissionen pålægges medlemsstaterne ved denne bestemmelse ikke blot at forbyde forsætlige handlinger, men også uforsætlige handlinger. Kommissionen har gjort gældende, at § 43, stk. 4, i BNatSchG 2002 ikke respekterer direktivets artikel 12, stk. 1, litra d), for så vidt som bestemmelsen indrømmer visse undtagelser fra bestemmelserne om beskyttelse af lokaliteterne, »under forudsætning af at dyr, herunder de områder, hvor de bygger rede, yngler, lever eller søger tilflugt, og planter, der er særligt beskyttede, ikke udsættes for forsætlig beskadigelse [...]«.
- 54 Den tyske regering har anført, at gennemførelsen af direktivets artikel 12, stk. 1, litra d), på hele Forbundsrepublikkens område er begrænset til forsætlige handlinger, hvilket efter regeringens opfattelse er i overensstemmelse med bestemmelsen, da den ikke stiller krav om, at uforsætlig beskadigelse eller ødelæggelse af de nævnte lokaliteter omfattes af den beskyttelsesordning, medlemsstaterne pålægges at indføre. Regeringen er af den opfattelse, at en fortolkning, hvorefter uforsætlige handlinger ligeledes er forbudt, under alle omstændigheder er i strid med proportionalitetsprincippet.
- 55 I denne forbindelse bemærkes blot, at Domstolen allerede har fastslået, at de handlinger, der er genstand for direktivets artikel 12, stk. 1, litra d), ikke blot er forsætlige handlinger, men også handlinger, der ikke er det (jf. ovennævnte dom i sagen Kommissionen mod Det Forenede Kongerige, præmis 73-79). Ved ikke at

begrænse forbuddet i direktivets artikel 12, stk. 1, litra d), til forsætlige handlinger, i modsætning til, hvad der gælder for de handlinger, der er genstand for bestemmelsens litra a)-c), har fællesskabslovgiver vist sin vilje til at tillægge yngle- eller rasteområder en højere grad af beskyttelse mod handlinger, der forårsager, at disse områder beskadiges eller ødelægges. Henset til det vigtige formål om at beskytte den biologiske diversitet, som tilstræbes ved direktivet, er det på ingen måde i strid med proportionalitetsprincippet, at forbuddet i artikel 12, stk. 1, litra d), ikke er begrænset til forsætlige handlinger.

- 56 Under disse omstændigheder må Kommissionens klagepunkt om, at direktivets artikel 12, stk. 1, litra d), ikke blevet gennemført korrekt i national ret, tages til følge.

Fjerde klagepunkt

- 57 Kommissionen har foreholdt Forbundsrepublikken Tyskland, at den i § 43, stk. 4, i BNatSchG 2002 har indsat to undtagelser fra forbuddene i lovens § 42, stk. 1, der ikke i tilstrækkeligt omfang respekterer de betingelser, som de undtagelser, der er tilladt i henhold til direktivets artikel 16, er underlagt. I denne forbindelse har Kommissionen konkret henvist til de undtagelser fra beskyttelsesordningen, der efter tysk ret gælder for henholdsvis akter til gennemførelse af et indgreb i overensstemmelse med § 19 i BNatSchG 2002 og gennemførelsen af foranstaltninger, der er tilladt i medfør af samme lovs § 30.

- 58 Den tyske regering har imødegået denne argumentation med, at de indgreb og de foranstaltninger, der er genstand for de to undtagelser, som er fastsat i § 43, stk. 4, i BNatSchG 2002, skal gennemføres ved forvaltningsakter, som de kompetente myndigheder under alle omstændigheder skal træffe under overholdelse af de betingelser, der er fastsat i direktivets artikel 16.

- 59 Hertil bemærkes, at det fremgår af fjerde og ellefte betragtning til direktivet, at de truede levesteder og arter er en del af Det Europæiske Fællesskabs naturarv, og at truslerne mod dem i mange tilfælde er af grænseoverskridende karakter, hvorfor vedtagelsen af bevaringsforanstaltninger er alle medlemsstaters fælles ansvar. En punktlig gennemførelse af direktivet har følgelig en særlig betydning i et tilfælde som det foreliggende, hvor forvaltningen af det fælles eje er betroet medlemsstaterne på deres respektive territorier (jf. ovennævnte dom i sagen Kommissionen mod Det Forenede Kongerige, præmis 25).
- 60 Det følger heraf, at medlemsstaterne inden for rammerne af direktivet, som opstiller komplicerede og tekniske regler på det miljøretnlige område, er særligt forpligtede til at påse, at deres lovgivning til sikring af dette direktivs gennemførelse er klar og præcis (jf. ovennævnte dom i sagen Kommissionen mod Det Forenede Kongerige, præmis 26).
- 61 Selv hvis det lægges til grund, at de to omtvistede undtagelser i denne sag er betinget af forvaltningsakter, som de kompetente myndigheder rent faktisk træffer under overholdelse af de betingelser, som de undtagelser, der er tilladt i henhold til direktivets artikel 16, er underlagt, må det ikke desto mindre konstateres, at der i § 43, stk. 4, i BNatSchG 2002 ikke er fastsat en lovgivningsmæssig ramme, der er i overensstemmelse med den ved artikel 16 indførte undtagelsesordning. Den pågældende nationale bestemmelse knytter nemlig ikke alle de betingelser, der er fastsat i direktivets artikel 16, til indrømmelse af de to omhandlede undtagelser. I denne forbindelse skal det blot fremhæves, at § 43, stk. 4, i BNatSchG 2002 kun opstiller en eneste betingelse for at tillade disse undtagelser, nemlig, at dyrene og de områder, hvor de bygger rede, yngler, lever eller søger tilflugt, og planter, der er særligt beskyttede, ikke udsættes for forsætlig beskadigelse.

- 62 Klagepunktet om, at direktivets artikel 16 ikke er blevet gennemført korrekt i tysk ret, må således tages til følge.

Femte klagepunkt

- 63 Kommissionen har henvist til § 6, stk. 1, i PflSchG, der forbyder anvendelse af plantebeskyttelsesmidler, hvis det må påregnes, at en sådan anvendelse får skadelige virkninger på menneskers helbred eller dyrs velfærd, på grundvandet, eller har andre væsentlige skadevirkninger, navnlig på balancen i naturen, idet dette begreb ligeledes omfatter de dyre- og plantearter, der er omhandlet i § 2, stk. 6, i PflSchG. Kommissionen har gjort gældende, at Forbundsrepublikken Tyskland med dette forbud ikke på en tilstrækkelig klar måde har gennemført direktivets artikel 12, 13 og 16.
- 64 Den tyske regering har bestridt dette klagepunkt, idet den har fremhævet, at den bestemmelse, som Kommissionen støtter sit klagepunkt på, har karakter af et generelt forbud, der gør det muligt at respektere de forbud, der er fastsat i direktivets artikel 12 og 13. Regeringen har ligeledes henvist til den omstændighed, at plantebeskyttelsesprodukter i henhold til § 6, stk. 1, i PflSchG skal anvendes i overensstemmelse med god erhvervsskik, og at den kompetente myndighed i øvrigt kan fastsætte de nødvendige foranstaltninger for at opfylde de krav, der er nævnt i denne bestemmelse.
- 65 Som allerede nævnt i denne doms præmis 60, er medlemsstaterne inden for rammerne af direktivet særligt forpligtede til at påse, at deres lovgivning til sikring af dette direktivs gennemførelse er klar og præcis.

- 66 Ifølge Domstolens praksis udgør direktivets artikel 12, 13 og 16 desuden et sammenhængende sæt af normer (jf. ovennævnte dom i sagen Kommissionen mod Det Forenede Kongerige, præmis 112). Artikel 12 og 13 pålægger medlemsstaterne at indføre en streng beskyttelsesordning for dyre- og plantearter.
- 67 Det bemærkes, at § 6, stk. 1, i PflSchG ved at opregne de tilfælde, hvor brugen af plantebeskyttelsesmidler er forbudt, ikke klart og præcist gengiver de forbud mod at forvolde skade på de beskyttede arter, der er fastsat i direktivets artikel 12 og 13.
- 68 Navnlig fremgår det ikke, at forbuddet mod at anvende plantebeskyttelsesmidler, når det må påregnes, at en sådan anvendelse får skadelige virkninger på balancen i naturen, er lige så klart, præcist og strengt som forbuddet i direktivets artikel 12, stk. 1, litra d), mod beskadigelse af de beskyttede arters yngle- eller rasteområder eller forbuddet i direktivets artikel 13, stk. 1, litra a), mod forsætlig ødelæggelse af beskyttede plantearter i naturen.
- 69 Herefter må der gives Kommissionen medhold i det femte klagepunkt, får så vidt som det vedrører direktivets artikel 12 og 13.

Sjette klagepunkt

Parternes argumenter

- 70 Kommissionen har foreholdt Forbundsrepublikken Tyskland, at den har tilsidesat direktivets artikel 12 og 16, idet den ikke har meddelt Kommissionen bestemmelser inden for fiskeriområdet, eller ikke har draget omsorg for, at disse bestemmelser indeholder de fornødne forbud mod fiskeri.
- 71 Kommissionen har gjort gældende, at bestemmelserne om fiskeri i tre delstater ikke er i overensstemmelse med direktivet. I Bayern er den fisk, der er kendt under det latinske navn *coregonus oxyrhynchus*, således ikke opregnet blandt de fisk, der er beskyttet hele året. I Brandenburg er den samme fisk samt bløddyret med det latinske navn *unio crassus* ikke beskyttet. I delstaten Bremen omfatter listen over fisk, som det er forbudt at fange efter lovgivningen, ikke de tre arter, der skal beskyttes i den pågældende delstat, nemlig de to ovennævnte arter og en fisk med det latinske navn *acipenser sturio*. Det er tilmed udtrykkeligt tilladt at fange enheder af denne art, der mindst er 100 cm lange, og af arten *coregonus oxyrhynchus*, der mindst er 30 cm lange. Der foreligger desuden ingen oplysninger om eventuelle fiskeriforbud i delstaterne: Berlin, Hamburg, Mecklenburg-Vorpommern, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen, Saarland, Sachsen og Sachsen-Anhalt. Det må således lægges til grund, at lovgivningen i disse delstater ikke indeholder de fiskeriforbud, der er nødvendige for at efterkomme bestemmelserne i direktivets artikel 12 og 16.
- 72 Den tyske regering har gjort gældende, at selv om delstaterne i medfør af forbundslovgivningen har kompetence til at fastsætte nærmere bestemmelser på

fiskeriområdet, forholder det sig ikke desto mindre således, at disse bestemmelser skal fortolkes i overensstemmelse med direktivet. Skulle delstaternes bestemmelser om fiskeri være i strid med den beskyttelse, som de pågældende fiske- og skaldyrsarter er tillagt efter fællesskabsretten, ville de være ugyldige som følge af en tilsidesættelse af forbundslovgivningen. Set under denne synsvinkel er BNatSchG 2002 en lov, der har forrang for delstaternes lovgivning. Forbuddet mod fiskeri i § 42, stk. 1, punkt 1, i BNatSchG 2002, der også omfatter de arter, som er nævnt i bilag IV til direktivet, finder således anvendelse. Det er følgelig ikke nødvendigt at give Kommissionen meddelelse om delstaternes bestemmelser på dette område.

- 73 Regeringen har anført, at den vil foranledige, at delstaternes fiskeribestemmelser ændres, for så vidt som de ikke overholder betingelserne i direktivet eller i forbundslovgivningen, således som det f.eks. er tilfældet for den af Kommissionen anfægtede lovgivning i delstaten Bremen.

Domstolens bemærkninger

- 74 Det er ubestridt i den foreliggende sag, at *coregonus oxyrhynchus*, *unio crassus* samt *acipenser sturio*, der er nævnt i bilag IV, litra a), til direktivet, er arter, der lever i Tyskland.
- 75 I henhold til direktivets artikel 12, stk. 1, litra a), skal disse arter følgelig underkastes en streng beskyttelsesordning med forbud mod alle former for forsætlig indfangning eller drab af enheder af disse arter i naturen.

- 76 Det fremgår af sagen, at på det tidspunkt, hvor fristen i den begrundede udtalelse udløb, var det efter lovgivningen i Bayern bl.a. tilladt at fiske hele året, så længe der ikke var indført et fiskeriforbud. *Coregonus oxyrhynchus* var imidlertid ikke genstand for et fiskeriforbud. I Brandenburg var den samme art samt *unio crassus* heller ikke genstand for et fiskeriforbud. Hvad angår lovgivningen i delstaten Bremen har den tyske regering medgivet, at den ikke var i overensstemmelse med direktivet.
- 77 Selv om det som anført af den tyske regering er korrekt, at § 42, stk. 1, i BNatSchG 2002 navnlig forbyder at indfange og dræbe de dyrearter, der er genstand for en streng beskyttelsesordning som dem, der er anført i denne doms præmis 74, forholder det sig ikke desto mindre således, at bestemmelserne i lovgivningen om beskyttelse af dyr, om jagt og om fiskeri i henhold til samme forbundslovs § 39, stk. 2, første punktum, ikke berøres af bestemmelserne i dette afsnit. Dette afsnit omfatter imidlertid § 42 i BNatSchG 2002.
- 78 Under disse omstændigheder må det fastslås, at den i Tyskland gældende retsorden, der på samme tid indeholder regionale bestemmelser i strid med fællesskabsretten og en bestemmelse på forbundsplan, der er i overensstemmelse med samme, ikke er egnet til på en effektiv, klar og præcis måde at sikre, at den strenge beskyttelsesordning, der er fastsat i direktivets artikel 12, stk. 1, litra a), finder anvendelse på de tre omhandlede dyrearter med henblik på at håndhæve forbuddet mod alle former for forsætlig indfangning eller drab af enheder af disse arter i naturen.
- 79 I det foreliggende tilfælde har det vist sig, at den tyske lovgivning ikke er forenelig med direktivets artikel 12, stk. 1, litra a), og at den ikke opfylder betingelserne i direktivets artikel 16 for at fravige den pågældende bestemmelse.

- 80 Hvad angår fiskerilovgivningen i de andre delstater, som Kommissionen ikke har fået meddelelse om, kan det ikke fastslås, at den ikke opfylder bestemmelserne i direktivets artikel 12 og 16, da der ikke foreligger oplysninger om eventuelle fiskeriforbud i disse delstater, så meget desto mere som § 42, stk. 1, punkt 1, i BNatSchG 2002 indeholder et forbud mod at indfange og dræbe enheder af arterne *coregonus oxyrhynchus*, *unio crassus* og *acipenser sturio*, som allerede nævnt i denne doms præmis 77.
- 81 I denne forbindelse bemærkes, at det i direktivets artikel 23, stk. 3, er bestemt, at medlemsstaterne meddeler Kommissionen teksten til de nationale retsforskrifter, som de udsteder på det område, der er omfattet af direktivet. Kommissionen har imidlertid ikke støttet sit søgsmål på denne bestemmelse.
- 82 Det følger heraf, at der må gives Kommissionen medhold i det sjette klagepunkt inden for de rammer, der er udstukket i de foregående præmisser i denne dom.
- 83 Det må følgelig fastslås, at

Forbundsrepublikken Tyskland har tilsidesat sine forpligtelser i henhold til direktivets artikel 6, stk. 3, samt artikel 12, 13 og 16, idet den

- for så vidt angår bestemte projekter, der gennemføres uden for SBO'er, som omhandlet i direktivets artikel 4, stk. 1, ikke kræver, at der i overensstemmelse med direktivets artikel 6, stk. 3 og 4, skal foretages en obligatorisk vurdering med hensyn til deres virkninger på lokaliteten, uanset om disse projekter kan påvirke et SBO væsentligt

Sagens omkostninger

- ⁸⁴ Ifølge procesreglementets artikel 69, stk. 2, pålægges det den tabende part at betale sagens omkostninger, hvis der er nedlagt påstand herom. Da Kommissionen har nedlagt påstand om, at Forbundsrepublikken Tyskland tilpligtes at betale sagens omkostninger, og da Forbundsrepublikken Tyskland har tabt sagen, bør det pålægges den at betale sagens omkostninger.

På grundlag af disse præmisser udtaler og bestemmer Domstolen (Anden Afdeling):

- 1) Forbundsrepublikken Tyskland har tilsidesat sine forpligtelser i henhold til artikel 6, stk. 3, samt artikel 12, 13 og 16 i Rådets direktiv 92/43/EØF af 21. maj 1992 om bevaring af naturtyper samt vilde dyr og planter, idet den
 - for så vidt angår bestemte projekter, der gennemføres uden for særlige bevaringsområder, som omhandlet i direktivets artikel 4, stk. 1, ikke kræver, at der i overensstemmelse med direktivets artikel 6, stk. 3 og 4, skal foretages en obligatorisk vurdering med hensyn til deres virkninger på lokaliteten, uanset om disse projekter kan påvirke et særligt bevaringsområde væsentligt
 - tillader udledning i et særligt bevaringsområde uafhængigt af, om denne udledning kan påvirke dette område væsentligt

- **undtager visse ikke-forsætlige former for påvirkning af beskyttede dyrearter fra anvendelsesområdet for bestemmelserne om beskyttelse af dyrearter**

- **undlader at sikre overholdelse af betingelserne for undtagelse i artikel 16 i direktiv 92/43 for så vidt angår visse aktiviteter, der er forenelige med beskyttelsen af et område**

- **opretholder bestemmelser om anvendelsen af plantebeskyttelsesmidler, der ikke i tilstrækkelig grad tilgodeser hensynet til artsbeskyttelse**

- **ikke har påset, at bestemmelserne i fiskerilovgivningen indeholder tilstrækkelige fiskeriforbud.**

2) Forbundsrepublikken Tyskland betaler sagens omkostninger.

Underskrifter